

Josip Korošec: Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu. Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani. Razred za zgodovino in družbene vede. Dela 1. Ljubljana 1950, 368 str., 388 slik v prilogah, 1 plan v prilogi.

Med tremi kulturnimi plastmi, ki so jih ptujška izkopavanja na gradu odkrila, ilirsko, klasično in slovansko, je poslednja brez dvoma znanstveno in kulturno zgodovinsko najvažnejša in najzanimivejša. Do leta 1946, ko se je izkopavanje pričelo, je bilo kot največje staroslovansko grobišče v Sloveniji znano ono iz Starega trga pri Slovenjem Gradcu z nad 130 grobovi, ki pa niso znanstveno dostopni. Prav tako je bilo grobišče na Žalah na Bledu — morda še večje kot ono v Starem trgu, saj govori Schmid na nekem mestu o 150 grobovih — le sumarno znano. Od sistematično objavljenih grobov je bilo še vedno najštevilnejše prav grobišče na Ptujskem gradu z 66 grobovi, ki jih je izkopal Skrabar, inventar pa po Skrabarju objavil Korošec. Izkopavanje v letu 1946—1947 pa je na Ptujskem gradu odkrilo še 311 grobov. S tem je ptujsko grobišče s 377 grobovi postalo največje staroslovansko grobišče Slovenije in med prvimi v Jugoslaviji, z zanesljivo pripadnostjo grobov k belobrdskemu kulturnemu krogu in k etnični skupini Slovanov oziroma Slovencev pa je postalo zaradi svoje zanesljivosti izhodišče za mnoga raziskovanja na področju slovanskega zgodnjega veka.

Avtor je razdelil svojo knjigo v pet delov. Po kratkem uvodu, ki podaja potek izkopavanja, sledi prvi del z opisi lege grobišča, grobov, pridatkov po tipoloških vrstah ter zaključkov s kronologijo grobišča, končno pa tabele najdb (stran 7—139). Drugi del podaja inventar grobov v obliki kataloga (str. 141—214), ki so mu priključene fotografije predmetov po grobovih. Tretji del prikazuje dve ognjišči v bližini grobov (str. 215—223). Četrti del objavlja študijo o keramiki, ki se je našla, inventar keramike (str. 225—314) ter fotografije keramičnih najdb. Kot peti del je objavljena študija Paole Korošec: Emajl v nakitnih predmetih v Ptujju (str. 315—333) z eno barvno prilogo. Knjigi je pridana karta grobov.

V naslednjem bom podal najvažnejše avtorjeve rezultate z nekaterimi dopolnili in pomisleki. Pri tem je treba upoštevati, da je avtor razpravo zaključil v začetku leta 1948. Zato bom le izjemoma navajal nekatere rezultate staroslovske arheologije kasnejših let.

V začetku dela podaja avtor sliko stratigrafskih razmer na zahodnem platoju Ptujškega gradu in ugotavlja, da je sedanjo konfiguracijo terena plato dobil že v antični dobi. Grobov iz slovanske epohe je moralo biti okoli 500, a se jih je zaradi kasnejših del na terenu mnogo uničilo. Grobišče je tipično grobišče v vrstah brez cerkve. Po avtorjevem mišljenju je moralo obstajati še neko drugo grobišče pri cerkvi. Za časa oslabilve salzburškega vpliva v Ptujju pa je prišlo v rabo grobišče na grajskem platoju in to zlasti zaradi spomina na nekdanje svetišče, ki stoji na tem kraju.

Grobišče ob cerkvi v Ptujju ni znano in je z njim zato težko operirati. Domnevam, da ga niti ne smemo suponorirati, dokler nimamo zanj vsaj nekih arheoloških dokazil. Na Bledu so znana vsaj tri grobišča iz približno iste dobe kot ptujsko in vendar ne leži nobeno pri cerkvi. Ne moremo domnevati, da bi bila grobišča v vrstah poganska, ona pri cerkvi pa krščanska, kajti formalno so bili tako prebivalci Ptujja kot Bleda v 10. stoletju vsekakor že davno pokristjanjeni. Na obeh najdiščih se je tudi našel v enem grobu križ. Zakaj se je grobišče v vrstah držalo nasproti tipu grobišč okoli cerkve, je težko zanesljivo reči. Verjetno gre tu res za nekak konservativizem in odpor proti novemu načinu pokopavanja okoli cerkve. Ni pa nujno, da vidimo v tem že povratek k poganstvu ali oživitev spomina na poganski kult, ki naj bi bil vezan na zahodni plato Ptujškega gradu. Kajti v epohi fevdalizacije Slovencev moramo imeti v razvidu, da je bilo krščanstvo tista forma, ki je fevdalizijski proces pospeševala. Ptujski prebivalci so po vsem videzu (geografska lega naselbine, število grobov, bogastvo pridatkov) imeli v tem procesu svojo

vlogo in svoje interese. Zato ni mogoče trditi, da bi forsirali kak povratak k poganstvu in da bi iz odpora proti Salzburgu pokopavali v vrstah. Slovenski družbi v tej dobi ni šlo za vprašanje: ali krščanstvo ali poganstvo, temveč za vprašanje: ali germansko misijonarstvo ali pa na domače fevdalstvo vezana cerkvena hierarhija. Tako bomo morali vprašanje vzroka grobišča v vrstah na Ptujskem gradu pustiti še odprto.

Pri opisu grobov avtor med drugim ugotavlja, da so bile obloge v grobovih le slučajne. Grobovi imajo smer proti vzhodu, nekateri z odklonom proti severu ali jugu do 30°. Mrtveci imajo roke večidel položene ob truplu. Odkloni in lega rok sta slučajna pojava. Dvojni grobovi so prav redki. Poznejši pokop v isti grob pa je slučajen. Krste in deske so se našle v 35 primerih, ena krsta je imela železne zakovice; večinoma so bile krste brez žeblice. Sledovi obleke so minimalni.

Domnevam, da obloge niso tako slučajne kakor misli avtor. Proti temu govori grob 243, zlasti pa grobova 271 in 303. Res pa je, da so v Ptuj obloge relativno le malo izražene v primeri z nekaterimi drugimi grobišči, od katerih je kasneje zlasti Bled prinesel mnogoštevilne dokaze. Tudi lega rok ni povsem slučajna. To dokazuje dejstvo, da imamo v povprečju večje število skeletov z iztegnjenima rokama ob truplu ali na coxi, dočim imamo v nekaterih periodah in nekaterih drugih etničnih skupinah pretežno n. pr. eno roko iztegnjeno ob trupu, drugo pa v hipogastrični legi. Pri vseh teh in podobnih pojavih je treba računati s tem, da zaradi čisto tehničnih potreb dobi neka funkcija tako značilno konstantno obliko, da učinkuje nato intencionalno, to se pravi, da postane iz slučajnega pojava namerna akcija. Takih primerov imamo mnogo iz vseh področij človeškega udejstvovanja. Nikakor nisem prepričan, da grobovi niso imeli vidnih znakov na grobiščih. Proti temu govori vsa praksa primitivnih in visokih kultur, prav tako sedanja praksa slovanskih narodov, ki je v mnogih ozirih v marsičem vezana na najstarejšo dobo. Kako naj si sicer razložimo zvezo med nekdanjo trizno in sedanjimi obrednimi gostijami na grobovih v slovanskih kulturah? Tudi je težko misliti, da bi grobovi v vrstah — upoštevajoč pri tem vso njihovo podrobno nepravilnost — vendar le mogli biti tako sistematično razvrščeni, ako ne bi bili grobovi kako vidno označeni. V ostalem pa je sedaj na Bledu zato podan jasen dokaz v grobovih 22 in 27 ter grobovih 73—76.

Kar se tiče polaganja privedov v grobovih, misli Korošec, da Slovani v prvih stoletjih zgodnjega srednjega veka te navade domala niso imeli, da so jo nato sprejeli od sosedov in da je končno pod vplivom krščanstva izumrla. V Ptuj je imelo pridanke 139 grobov, predvsem ženski. Prevladujejo obsenčni obročki raznih tipov. Obročke so nosili Slovani na trakovih. Izvora so obročki slovanskega. Uhani niso vedno »uhani«, za kar je dokaz grob 193, kjer se je našlo 14 uhanov. Za zveze belobrdске kulture z drugimi so zlasti važni lunasti uhani z zvezdastim priveskom, uhani s spiralnim priveskom, ketlaški lunasti uhani ter uhani s štirimi granuliranimi in filigranskimi jagodami. Za ketlaške uhane pravi, da bo njihova najdba v ptujskem belobrdskem materialu povzročila revizijo kronologije ketlaške kulture in jo pritegnila v kasnejšo dobo. Od ovratnic je treba omeniti poleg za Belo brdo tipičnega torquisa še bogate ovratnice iz jagod s priveski. Važna je emajlirana okrogla fibula s podobo orla, ki je identična s fibulo iz Slovenjega Gradca. Zlati prstan in gumbi s stiliziranim rastlinskim ornamentom so važni za vprašanja importa iz Bizanca in so zaradi analogij s Češko eden od argumentov za datacijo Ptuja v 11. stol. Važna je najdba bojnih nožev in ostrog, ker so te najdbe v slovanskih grobovih še posebno redke.

Morda ni povsem točna avtorjeva domneva, da so prva stoletja slovanskih kultur zgodnjega srednjega veka brez pridakov v grobovih. Če teh grobišč do sedaj še ne poznamo oziroma jih poznamo le malo, ne more biti temu vzrok samo pomanjkanje pridakov v grobovih. Saj je končno tudi iz kasnejših stoletij (9.—11. stol.) število znanih grobišč minimalno v primeri z realnim številom prebivalstva v tej dobi na ozemlju Južnih Slovanov, dasi imajo v teh stoletjih grobovi pridanke. Kolikor so grobišča iz 7. do 9. stol. znana

(Bled I, Laška vas pri Celju, Keszthely in najdišča kesteljske kulture), imajo vsa dokaj bogate pridanke. Glede obsenčnikov bo zdaj na osnovi Bleda I treba tip XI, nesklenjen obsenčnik s kocko, dokončno izločiti iz grupe obsenčnikov pozne dobe in pritrčiti Schmidu, ki ga je pri Laški vasi pri Celju pravilno datiral. Pri uhanih najdba 14 kosov uhanov v grobu 193 še ne dokazuje, da so se ti uhani nosili na trakovih in zato niso pravi uhani. Čeprav nam situacija ni popolnoma jasna, vendar ni potreba, da smo tako hiperkritični. Uhani so mogli biti v grob položeni kot pridatek v večjem številu kot pa so se dejansko nosili, dasi je taka praksa po vsem videzu za to dobo izjemna. Vse analogije iz slikovnega in statuarnega materiala zgodnjega in visokega srednjega veka nam pričajo, da gre tu v glavnem vendarle za dejanske uhane. Uhani specialnih oblik, ki jih avtor obravnava, zaslužijo pozornost, katero jim posveča. Domnevam, da je njihova prisotnost v ptujskem belobrdskem materialu še bolj daljnosežnega pomena kakor pa misli avtor. Kajti uhani s spiralnim priveskom se dobe tudi v Keszthelyju. Prav tako je uhan z zvezdastim priveskom v dalmatinskem materialu relativno zgoden pojav, tudi ako se Karaman moti, ko ga postavlja v 8. stol. Isto je z ketlaškimi lunastimi uhani, za katere ni nujno, da morajo biti zaradi tega, ker so se našli v Ptuju, zelo pozni. Iz najdb gornjih tipov uhanov namreč obratno izhaja možnost, da ptujsko nekropolo v dataciji njenega začetka pomaknemo nekoliko nazaj. K temu problemu se bom še povrnil. Glede fibule z likom orla bi se težko strinjal z avtorjevimi izvajanji. Identičnost ptujske in slovenjegraške fibule še ne dokazuje, da sta bili fibuli izdelani v belobrdskem krogu. Vsekakor je fibula tipično ketlaška po formi, po tehniki emajla in po živalskem liku. Strinjam se z avtorjem v tem, da ni nujno, da je bila fibula importirana iz Porenja. Vendar pa je vprašanje živalske figure v Köttlachu precej zapleteno. Gre za realistično prikazano žival, ki pa je izdelana v iluzionistični tehniki emajla. Realistična figura v zgodnji in bizantinski umetnosti te dobe izvira iz kultur na prehodu antike v zgodnji srednji vek, med katerimi sta rimska poznoantična in gotska najvažnejši. Tehnika jamičasto celičnega emajla pa je za ketlaško področje nekaj specialnega. Eno je torej privzem motiva iz sosednjih kultur, drugo pa stil upodobitve v ketlaški kulturi. Spričo karolinške kulturne skupnosti v 9. in 10. stol. bi za ketlaško kulturo vendar bolj poudaril zapadne vplive kot pa bizantinske. Pri tem pa seveda v celoti sledim Steletovi klasični formulaciji, da ni še vse germansko, kar je karolinško. Isto velja za stilizirani rastlinski ornament, kjer je premalo upoštevana zveza teh ornamentalnih motivov z karolinško oziroma z otonsko umetnostjo, dasi je pri gumbih element vzhoda jase.

Naj mi bo dovoljeno kar na tem mestu pohvaliti lepo študijo Paole Korošec o emajlu v nakitnih predmetih v Ptuju. Ne bi se pa strinjal z rezultatom pisateljice, da je treba verjetno izvor ketlaškega emajla iskati indirektno v Bizancu. V tem primeru bi namreč moral biti emajl v belobrdski in dalmatinski kulturi vsaj tako razširjen kot v ketlaški, v resnici ga pa sploh ni. Bizanc v tej epohi daje Južnim Slovanom zlasti tehniko filigrana in granulacije. Alpski Slovani pa dobivajo pobude za motiviko in stilno tehniko svojega ornamenta predvsem v karolinški umetnosti.

Glede obeh ognjišč, ki sta se našli na grobišču, avtor povsem pravilno domneva, da sta v zvezi s kultom mrtvih, ne pa z morebitno naselbino. Najdba teh ognjišč je prav važna.

Eno najboljših poglavij v knjigi predstavlja poglavje o keramiki. Zanimivo je, da sta se v pravih grobovih našla samo dva lončka, ves ostali keramični material pa v sipu na grobišču. Glede tehnike Korošec ugotovi, da so posode izdelane v glavnem prostoročno brez vretena, pri čemer sta zlasti vrat in ustje vedno specialno izdelana. Obširno opisuje znake na zunanji strani dna posode in pravilno oporeka Pittioniju s tem, da ugotavlja istočasnost izdelave posode in znakov. Glede oblik posode je važno, da imamo poleg lonca, ki seveda prevladuje, tudi druge keramične oblike. Obširno opisuje ornamentiko in podrobno valovnice na posodah. Po analogijah s češkimi in slovaškimi najdišči datira keramiko v 10. in 11. stoletje oziroma v prehod iz srednje v pozno gradiščansko kulturo po Eisnerjevi razdelitvi.

Glede znaka na zunanji strani dna posod naj opozorim na etnografsko gradivo iz Srbije, ki se hrani v Etnografskem muzeju v Beogradu in ki lepo kaže lončarski kolovrat s plastičnim znakom. Glede datacije je treba pripomniti, da je skoraj vsa keramika najdena v sipu nad grobovi in da torej sama po sebi ne izvira nujno iz popolnoma istega časa kakor grobišče. Vendar pa bi bilo tako razlikovanje preveč tvegano. Z druge strani pa zaradi tega dejstva in zaradi dokaj netipičnih form ne moremo trditi, da bi zaradi keramike nujno morali datirati grobišče šele po letu 950. V keramičnem materialu in okolnosti njegove stratigrafije za to nimamo dovolj trdnega oporišča.

S tem smo zopet pri centralnem vprašanju avtorjevega zaključka, namreč pri datiranju ptujske nekropole. Korošec nekropolo prišteva k belobrdskemu kulturnemu krogu in to k zgrajeni fazi belobrdske kulture. Zaradi tega bi jo datiral v 11. stoletje. Zaradi ketlaških najdb v Ptujju pa jo delno pomakne v 10. stoletje. Absolutno kronološko spada v drugo polovico 10. stoletja in prvo polovico 11. stoletja. Nekropola je mogla obstajati v tej obliki v tem času, ker je bil salzburški vpliv v tej dobi v Ptujju zaradi madžarskih navalov oslavljen. Etnično pripada nekropola Slovanom. Da se belobrdska kultura tako dobro drži, ima svoj vzrok prav v tem, ker je etnično čista. Dasi je socialne razmere samo iz grobnih najdb težko ugotavljati, se vendar zdi, da imamo opravka z neko fevdalno plastjo med prebivalci (ženski grobovi z dragocenimi predmeti, moški z orožjem in ostrogami). Obrtna izdelava je za nekatere predmete morala biti lokalna, za druge pa vidimo import iz ketlaške skupine, s severa in iz Bizanca, kar tudi kaže na razvite družbene odnose.

Kakor je znano, se belobrdska kultura prav zaradi Brunšmidovih najdb v Belem brdu datira v 11. stoletje. Morda pa je prav Ptuj eno izmed najdišč, ki zahteva revizijo oziroma boljše rečeno poglobitev belobrdske kronologije. Saj imamo n. pr. še v anžuviski periodi Ogrske najdbe obsenčnikov s S-pentljo in vendar ne bomo zaradi tega trdili, da spadajo najdbe s S-obsenčniki pretežno v anžuvisko periodo. Tako tudi analogija Ptujja z Belim brdom za sam Ptuj še ne dokazuje popolne istočasnosti. Tudi najdba gumbov, kolikor je njih datiranje zaradi analogij s Češko pravilno, še ni nujen dokaz v tej smeri. Za zgodnejšo datacijo ptujskega grobišča bi govorile najdbe uhanov z zvezdastim in spiralnim priveskom ter zlasti ketlaški uhani. Korošec dobro poudarja, da se belobrdska kultura zaradi etnične kompaktnosti lahko dolgo drži. Vendar pa so pojavi ketlaškega importa in pa pojavi zgoraj omenjenih uhanov vsekakor opomin, da moremo ptujski material datirati že tudi v 1. polovico 10. stoletja. Prav tako je najdba kestelske nekropole v Belem brdu sedaj opozorilo, da med kestelsko dobo in belobrdsko vendarle ne obstoji taka časovna praznina, kakor to domneva Korošec. Isti problem je sedaj pokazala najdba Bleda I. za ketlaško kulturo: Hotel bi poudariti, da imam vtis, da avtor brez nujne potrebe teži k pozni dataciji belobrdske kulture in da še celo ne gre zaradi tega tudi ketlaško kulturo pritegniti v ta postopek. Konkretno za Ptuj ne bi hotel reči, da je končna časovna meja, ki jo Korošec postavlja, napačna, vendar pa je zlasti začetna časovna meja potrebna revizije. Število grobov ne govori proti temu, da bi se nekropola uporabljala dalje časa. Saj je naselbina verjetno ležala v neposredni bližini na vzhodnem vrhu ptujskega grajskega hriba in je ta nekropola omejena izključno na to naselbino. Ostale ptujske naselbine pa so morale imeti druge nekropole, kakor to vidimo na Hajdini, zlasti lepo pa na Bledu. V tem primeru pa je nekropola s približno 500 grobovi mogla biti v uporabi dalj kot eno stoletje. Namenoma opuščam pri tem vsako omenjanje historičnih virov. Kajti gotovo bi bilo popolnoma zgrešeno, ako bi hoteli arheološki material v protohistorični epohi, kamor po vsej pravici štejeemo zgodnji srednji vek, aprioristično datirati iz zgodovinskih virov, kakor to formulira A. Baš (Novi svet 6, 1951, 841), ko pravi: »Običajno pa morajo imeti pri srednjeveških grobiščnih datacijah tekstno kritično prečiščeni zgodovinski podatki prednost pred arheološkimi.« Z arheološkim materialom je treba z arheološko metodo poizkusiti interpretirati in datirati staroslovanska grobišča, ako se hočemo obvarovati težkih metodičnih in tudi stvarnih napak. Seveda pa je točno, da ne gre v protohistorični epohi omalo-

važevati historične vire, ampak jih je nasprotno treba upoštevati. Ako historični vir sili k drugačnim zaključkom kot arheološki, bomo postali bolj pozorni in skušali nasprotje razrešiti. Pretiravanje v eno ali drugo smer pa bo dalo le slabe rezultate. Konkretno mislim, da je, kar se tiče Ptuja, proti Koroščevemu datiranju potrebno podati tudi in predvsem arheološke ugovore poleg že izraženih historičnih ugovorov. Obratno pa bo moral avtor, ako bo hotel svojo datacijo braniti, poleg arheoloških momentov vsekakor izdelati tudi historične momente v večji meri, kakor je to storil doslej.

Objava staroslovanskega grobišča na Ptujskem gradu predstavlja zelo pomembno publikacijo. Moti sicer, da pisatelj premalo upošteva historične vire, in s tem v zvezi nekaka pozitivistična hiperkritičnost ob arheološkem materialu, ki pa včasih obratno zaniha v neumetljene domneve. Ugotoviti pa je treba, da je ta knjiga prva sistematična objava neke velike nekropole v slovenski arheološki znanosti. Vzorno je izvedena tipološka sistematika predmetov, upoštevanja vreden je doprinos k slovenski arheološki terminologiji, za trdno je utemeljen slovenski značaj ptujске nekropole. Ako pomislimo, da je do Koroščeve študije Ptuj veljal celo v znanstvenem svetu za ketlaško najdišče in ako pogledamo sedaj sliko Ptuja in staroslovenske arheologije, potem šele lahko pravilno ocenimo pomen nove ptujске nekropole in njene objave.

Jože Kastelic

Franjo Ivaniček: Staroslavenska nekropola u Ptuju. Rezultati antropoloških istraživanja. Slovenska Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani. Razred za zgodovinske in družbene vede. Dela 5. Ljubljana 1951, 101 + CXXXI str.

Arheološkim monografijam ptujskega gradiva se priključuje končno še antropološka monografija o staroslovanskih skeletih. Od 376 skeletov, kolikor sta jih izkopala Skrabar 1909. leta in Korošec 1946.—1947. leta, je antropološko delo moglo zajeti 299 individuov, a na 200 skeletih je bilo možno vršiti tudi mere, od tega na lobanjah, ki so za antropološke rezultate najvažnejši material, v 176 primerih (str. 10, tab. 3). Merjenja je Ivaniček vršil po Martinu, rezultate pa izdelal po biostatistični metodi Pearsona.

Knjiga se deli v biostatistično monografsko obdelavo z zaključki ter v dokumentarni del. V tem poslednjem delu je prikazan osteološki material po individuih. Objavljene so reducirane ortografske risbe vseh lobanj, ki so bile za merjenje primerne, vanje pa so vnesene merske črte po Martinovem seznamu mer (str. LXV sl., druga številčna kolona). Nato slede v desetih numeričnih tabelah mere (dolžinske v milimetrih) za posamezne individue. Če bi bili vsi kostni deli ohranjeni, bi bilo za vsak individuum podanih 180 mer, za vseh dve sto skeletov pa 36.000. Vrzeli v tabelah nastajajo, ker niso bile vse kosti dovolj ohranjene, da bi se mogla merjenja izvršiti. Dokumentarno gradivo teh prilog ima primum gradum certitudinis. Tudi ako se ne bi strinjali z biostatističnimi rezultati in zaključki v prvem delu knjige in tudi ako bi v teku časa zaradi mumifikacije organske snovi v ostanku kostnega tkiva kostni material svojo obliko spremenil (str. 12), nam bo s pomočjo dokumentarnih prilog vedno znova in po kakršnikoli metodi možno izračunati rezultate, ki jih bomo želeli.

V prvem delu pa podaja avtor na osnovi za posamezne individue zbranih dokumentarnih podatkov biostatistično sliko posameznih merskih elementov in to vedno ločeno po spolih. Za primer naj navedem razmerje indeksa širine in dolžine lobanje, ki velja za nekak klasični lobanjski indeks tudi izven antropologije (po formuli $\frac{s}{d} \cdot 100$). Rezultat konvencionalne antropologije prikaže Ivaniček na str. 15, tab. 8. Biostatistični rezultat pa je podan na str. 15, tab. 7. Glavni elementi so tu absolutni povpreček (M) in standardna variacija (σ) ter nihanje v arealu standardne variacije ($M \pm \sigma$). K tabeli je dodan grafikon (stran 16, graf. 1). Iz biostatistične tabele z grafikonom izvira isti rezultat kot iz konvencionalne tabele, da namreč prevladuje mezokranija